

# İlimler Tasnifinde Kıraat İlminin Yeri: Miftâ'u's-sa'âde ve Tertîbü'l-'ulûm Özelinde\*

*Araştırma Makalesi*

Geliş Tarihi: 11 Aralık 2024 Kabul Tarihi: 10 Mart 2025

✉ **Selim Çakıroğlu**

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr.

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology

<https://ror.org/03a5qrr21>

<https://orcid.org/0000-0001-7622-7891>

[selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr](mailto:selim.cakiroglu@istanbul.edu.tr)

## Öz

Müslüman âlimler arasında ilimlerin tasnifine yönelik faaliyetler, hicrî ikinci yüzyıldan itibaren sistematik bir yapı kazanmaya başlamıştır. Bu süreç, özellikle İslâm filozoflarının Yunan düşüncesinden beslenerek başlattıkları gelenekle şekillenmiş; zamanla farklı âlimlerin katkılarıyla daha kapsamlı bir perspektife evrilmiştir. İlimlerin sınıflandırılmasında farklı yöntemler geliştirilmiş; bu bağlamda özellikle şer'î ve aklî ilimler ayrımı öne çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, kıraat ilminin ilimler tasnifindeki yerini Taşkoprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftâhu's-sa'âde* ve Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) *Tertîbü'l-'ulûm* adlı eserleri üzerinden analiz etmektir. Çalışmanın özgün değeri, kıraat ilmi üzerine mevcut literatürde önemli çalışmalar bulunmasına rağmen, bu ilmin ilimler tasnifi bağlamında yeterince detaylı bir şekilde ele alınmamış olmasıdır. Nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon tekniği kullanılarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle İslâm ilim geleneğinde ilimlerin tasnifi literatürüne dair genel bir çerçeve sunulmuş; bu bağlamda öne çıkan eserlerde kıraat ilminin konumu ele alınmıştır. Ardından *Miftâhu's-sa'âde* ve *Tertîbü'l-'ulûm*'da, kıraat ilmi ile tecvid, Resmü'l-Mushaf, vakf ve ibtida gibi alt disiplinlerin nasıl sınıflandırıldığı ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İlimler Tasnifi, Kur'an İlimleri, Kıraat İlmi, Taşkoprizâde, Saçaklızâde, *Miftâhu's-sa'âde*, *Tertîbü'l-'ulûm*.

\* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

# The Place of Qira'at in the Classification of Sciences: A Study Based on Miftah al-Sa'ada and Tartib al-'Ulum\*

## Research Article

Received: 11 December 2024 Accepted: 10 March 2025

### Abstract

The classification of sciences among Muslim scholars began to take a systematic form from the 2nd century Hijri. This development was particularly influenced by Islamic philosophers who drew on Greek intellectual traditions, initiating a process that expanded over time with contributions from various scholars. Different methods of classifying sciences emerged, with a notable emphasis on the division between *shar'i* (religious) and *'aqli* (rational) sciences. This study aims to analyze the place of the *science of Qur'anic recitation (qira'at)* within the broader framework of the classification of sciences. The focus is placed on two major works: Taşköprizade's *Miftah al-Sa'ada* (d. 968/1561) and Saçaklızade's *Tartib al-'Ulum* (d. 1145/1732). Although significant research exists on *qira'at*, its position within the classification of sciences has not been examined in sufficient depth. Therefore, this study seeks to address that gap in the literature. Using the qualitative research method of documentation, the study first provides a comprehensive overview of the classification of sciences in the Islamic intellectual tradition. It examines how *qira'at* is presented in key works on the subject. The study then focuses on *Miftah al-Sa'ada* and *Tartib al-'Ulum*, analyzing in detail how *qira'at* and its sub-disciplines—such as *tajwid* (elocution), *rasm al-mushaf* (script of the Qur'an), *waqf* (pausing), and *ibtida* (starting)—are classified. This detailed analysis sheds light on the treatment of *qira'at* within the broader scope of Islamic knowledge classification, highlighting its importance and methodological nuances.

**Keywords:** Classification of Sciences, Qur'anic Sciences, Qira'at Studies, Taşköprizade, Saçaklızade, Miftah al-Sa'ada, Tartib al-'Ulum.

---

\* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

## Summary

In the tradition of Islamic sciences, the classification of knowledge began in the second century of the Hijra with the translation of philosophical works into Arabic and gradually evolved into a more comprehensive systematic framework of disciplines. These classifications include elements such as the definition, subject, and methodology of knowledge, and are based on different epistemological approaches. There are marked differences among Islamic philosophers and religious scholars in the classifications they develop, reflecting the knowledge base and intellectual identity of each author. The classification of sciences in the Islamic scholarly tradition has generally been shaped by the epistemological relationships between religion and philosophy, or revelation and reason. Islamic thinkers have primarily divided the sciences into two main groups: philosophical sciences and religious sciences. Some scholars emphasize the religious sciences, while others favor the philosophical sciences, and some have created broader classifications by including the literary sciences in both categories.

In the literature on the classification of sciences, knowledge is usually divided into two main categories: transmitted (shari'ah/religious) and rational (philosophical). Traditional sciences include exegesis (tafsir), recitation (qira'at), hadith, jurisprudence (fiqh), theology (kalam), and mysticism (tasawwuf). The rational sciences are further divided into theoretical and practical subcategories. Theoretical sciences include subcategories such as metaphysics, mathematics, and physics, while practical sciences include subfields such as ethics, home economics, and politics. Linguistic and logical sciences are categorized as "instrumental sciences". These classifications contribute to a systematic understanding of the Islamic sciences.

The classification of sciences in the Islamic intellectual tradition has been shaped by many original works. Early Islamic philosophers did not give sufficient attention to recitation and other religious sciences, apart from jurisprudence and theology. This lack is believed to be related to the epistemological perspectives of the authors who made these classifications. Ibn Hazm was the first scholar to highlight the science of recitation in the classification of sciences. Al-Ghazali mentioned recitation within the sciences of the Qur'an while dividing knowledge into two main groups. Baydawi classified the sciences into eight categories and considered recitation as one of the sciences that help in exegesis.

Despite the importance of recitation in Islamic sciences, its absence in early classifications is attributed to philosophical influences and methodological

preferences. However, the inclusion of recitation in the works of scholars such as Ibn Hazm, al-Ghazali, and Ibn Khaldun facilitated greater consideration of this discipline in later classifications. The studies conducted by Ottoman scholars demonstrate that recitation should be considered a fundamental component of Islamic thought. Scholars such as Molla Lutfi, Taşköprizade, and Saçaklızade defined recitation and included its basic disciplines in their classifications. Taşköprizade treated recitation in detail in his work *Miftah al-Sa'ada*, focusing on its definition, goals, and historical development. He also emphasized the subfields of recitation and its relationship to exegesis. Saçaklızade, in his work *Tartib al-'Ulum*, defined recitation as “a discipline that expresses the method followed by the reciting Imams regarding the recitation of the Qur'an” and emphasized the distinction between famous (*mashhur*) and uncommon (*shaz*) recitations. He argued that recitation is a necessary element for the correct understanding of the Qur'anic text and examined its relationship with the science of *tajwid* (pronunciation rules).

It has been noted that while the sciences of recitation and its related disciplines were generally absent from the classifications of the Islamic philosophers, recitation itself was categorized among the transmitted/*shari'ah* sciences. This is an important step in determining the place of recitation within the overall structure of Islamic sciences. Islamic philosophers and religious scholars have made various classifications at different times to delineate the boundaries and define the relationships among the sciences. These classifications have been shaped by the epistemological understandings of their times, with some giving priority to philosophical knowledge and others to religious knowledge. In the early classifications of knowledge, recitation was generally not valued as a science in its own right. This situation reflects a general preference rather than a specific neglect of recitation resulting from the methodological approaches of the philosophers.

Nevertheless, the inclusion of recitation by scholars such as Ibn Hazm, al-Ghazali, and Ibn Khaldun has facilitated a more prominent consideration of this science in subsequent classifications. The works of Ottoman scholars have established that recitation should be considered a fundamental component of Islamic thought. In conclusion, while the classifications of Islamic philosophers generally did not include recitation and its related sciences, it has been identified as part of the transmitted/*Shari'ah* sciences. The contributions of Ottoman scholars such as Taşköprizade and Saçaklızade have reinforced the importance and place of recitation within the Islamic intellectual tradition.

## Giriş

Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan kıraat ilmi, Kur'an'ın doğru telaffuzunu ve okunuş özelliklerini inceleyen bir disiplindir. Hz. Peygamber, tebliğ vazifesinin bir gereği olarak, nâzil olan âyetleri hemen sahâbeye aktarmış; onlar da Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekliyle başkalarına nakletmişlerdir. Kur'an'ın metinsel ve lafzî yönünü ele alması nedeniyle kıraat ilmine, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn tarafından ayrı bir önem verilmiştir. Kur'an'ın ağır ağır ve tertil üzere okunmasını emreden âyetler<sup>1</sup> de sonraki süreçte müslümanların Kur'an tilâvetine ve kıraat ilmine önem vermesinin itici gücü olmuştur.<sup>2</sup> Kıraat ilmi, İslâmî ilimler içinde ortaya çıkışı açısından öncelikli bir konuma sahip olmasının yanı sıra Kur'an ilimlerinin ve İslâm düşüncesinin şekillenmesine de katkılarda bulunmuştur. Özellikle Arap dili, tefsir, hadis ve fıkıh âlimleri kıraatlerden geniş ölçüde istifade etmişlerdir.<sup>3</sup> Kıraat ilmi, mebâdi/ilkeler olarak tevâtüre dair öncülleri kabul eder ve Arap dilinden yararlanır.<sup>4</sup> Usul ve ferş açısından sınırları belirli olan bu ilim, akıl yürütme yolu ile hakikate ulaşmayı amaçlayan felsefe, kelâm veya fıkıh gibi bir metodoloji sunmaz. Ancak bu durum kıraat ilminin İslâmî ilimler içindeki öncelik ve değerine bir hâlel getirmez. Bu yalnızca, onun alan tanımlaması ile ilgili bir sınırlamadır.<sup>5</sup>

İslâmî ilimler, temelde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde yürütülen çalışmaların bir neticesi olarak doğmuş; tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar ve ilmi gelişmeler doğrultusunda sistematik bir şekilde tedvin edilip disiplinler hâlinde şekillenmiştir. İslâm dünyasında, kendine özgü bir bilgi birikimiyle müstakil disiplinler

<sup>1</sup> Bk. el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4.

<sup>2</sup> Abdülhamit Birişik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-432.

<sup>3</sup> Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: İfay Yayınları, 2015), 51.

<sup>4</sup> Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa' âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985); Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşi Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed (Beirut: Daru'l-Beşâ'iru'l-İslâmiyye, 1988), 135.

<sup>5</sup> Kıraat ilminin metodolojik açıdan incelenmesine dair bir çalışma için bk. Muhammed İsa Yüksek, *Kıraat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

hâlinde teşekkül eden ilimlerin tasnifi, hicrî II. asırdan itibaren felsefî eserlerin Arapçaya tercüme edilmesiyle sistematik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Başlangıçta, genellikle felsefî ilimlerin tasnifine odaklanan bu çalışmalar, zamanla dinî ilimler ve diğer alanlardaki ilimlerin de dâhil edilmesiyle kapsamlı bir ilimler tasnifi geleneğine dönüşmüştür. Bu tasnif süreçlerinde, ilmin tanımı, konusu, amacı, metodu ve literatürü gibi temel unsurlar titizlikle ele alınmış; ilimler arasındaki ilişkiler ve hiyerarşi de kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.<sup>6</sup> Böylelikle, İslâmî ilimlerin sistematik bir çerçeve içinde anlaşılması ve değerlendirilmesi sağlanmış; bu durum, ilimlerin kendi içindeki dinamiklerin ve etkileşimlerin daha iyi kavranmasına olanak tanımıştır.

İlimler tasnifi literatürü incelendiğinde, ilimlerin sıralanma ölçütlerinin, tasnifi gerçekleştiren müellifin sahip olduğu ilim anlayışına bağlı olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, farklı epistemolojik yaklaşımlarla oluşturulan tasnifler, birbirinden belirgin farklılıklar göstermektedir.<sup>7</sup> Özellikle İslâm filozoflarının tasnifleri ile din âlimlerinin gerçekleştirdiği tasnifler, içerik ve metodoloji bakımından anlamlı ayrışmalar arz etmektedir. Bazı araştırmacılar, bu farklılıkları felsefî tasnif geleneği ve dinî tasnif geleneği başlıkları altında sistematik bir şekilde incelemişlerdir.<sup>8</sup> Her müellif, sahip olduğu bilgi birikimi, düşünsel perspektifi ve entelektüel kimliğinin yanı sıra içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel bağlamı da göz önünde bulundurarak bir tasnif sürecine girmiştir.<sup>9</sup> Bu çerçevede, tasnifler yalnızca tasnif sahibinin düşünsel yapısını değil, aynı zamanda dönemin ilim anlayışını da yansıtmaktadır.<sup>10</sup> Ayrıca, tasnif literatürünün esasen İslâm düşüncesindeki din-felsefe ve özelde akıl-vahiy ilişkisi gibi derin kavramsal tartışmaların bir yansıması ve sonucu olduğu da vurgulanmaktadır.<sup>11</sup>

Kindî (ö. 252/866 [?]), Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi

<sup>6</sup> İlimler tasnifi literatürünün oluşum ve gelişimi hakkında detaylı bilgi için bk. Ömer Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Müstakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2019), 63-91; İslâm filozoflarının yaptığı tasnifler için bk. Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 118-127.

<sup>7</sup> Tahsin Demir, “Kadîm ve Cedîd Arasında İlimler: İzmirli İsmail Hakkı’nın Tasnifu’l-Ulûm Adlı Risalesi”, *Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi*, ed. Ahmet Çapku (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022), 375.

<sup>8</sup> Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 68, 79. Türker burada her iki anlayışın bilgiyi elde etmedeki önceliğine işaret ederek ilimler tasnifine yansımaları değerlendirilmektedir.

<sup>9</sup> Ali Yıldırım, “İshâk Bin Hasan Tokadî’nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 165.

<sup>10</sup> Yıldırım, “İshâk Bin Hasan Tokadî’nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri”, 177.

<sup>11</sup> Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 64.

ilk İslâm filozoflarıyla şekillenmeye başlayan tasnif literatürü, İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi âlimlerin eserlerinde ilimlerin tasnifine yer vermeleriyle ulemanın da katkıda bulunduğu zengin bir İslâm ilimler tasnifi literatürünün oluşumuna evrilmiştir. Bu tasnif geleneği incelendiğinde, çok çeşitli bir muhtevaya sahip olduğu ve zaman içinde Taşköprizâde (ö. 968/1561) ve Saçaklızâde (ö. 1145/1732) gibi Osmanlı âlimleri aracılığıyla mütekâmil eserlerin vücut bulduğu görülmektedir. Müslüman filozoflar ve âlimler, yaşadıkları dönemde mevcut olan ilimleri, kendileri için önemli gördükleri kıstaslara göre kategorize etmişlerdir. Bu süreçte, ilimlerin faaliyet alanlarını belirlemek, aralarındaki ilişkileri ortaya koymak ve ilimlerin önem sırasına göre tahsilini kolaylaştırmak gibi çeşitli maksatlar güdülmüştür.<sup>12</sup> Böylece, ilimlerin tasnifi, sadece ilmî bir çaba olarak kalmamış, aynı zamanda bilgi birikiminin sistemli bir şekilde korunmasına ve aktarılmasına katkıda bulunmuştur.

Bu araştırma, ilimler tasnifi literatüründe kıraat ilminin yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için önce ilimler tasnifi literatürünün önde gelen eserlerindeki tasniflere dair genel bir bilgi verilmiş; ardından, tasniflerinde kıraat ilmine yer veren müelliflerin bu ilmi nasıl konumlandıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Kur'an ilimleri arasında yer alan tecvid, vakf-ibtidâ ve Resmü'l-Mushaf gibi kıraat ilmi ile ilişkili ve iç içe olan diğer ilimler de konu çerçevesinde irdelenmiştir. Böylece kıraat ilmi kapsamında konu edinilen ilimlerin ilimler tasnifi literatüründeki konumu bütüncül bir şekilde ortaya koyulmuştur. Araştırmada önce tasnifinde kıraat ilmine yer veren eserlerden öne çıkanlar incelenmiş, daha sonra Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa' âde* ve Saçaklızâde'nin *Tertîbü'l-'ulûm* adlı eserleri kıraat ve onunla bağlantılı ilimler özelinde ayrıntılı ele alınmıştır. Zira tasniflerinde kıraat ilmine yer veren diğer eserlere nazaran bu iki müellif, konumuz hakkında detaylı tasnifler yapması ve bilgiler vermesiyle öne çıkmaktadırlar. Ayrıca bu iki müellifin kıraat ve tecvid ilmine dair müstakil eserlerinin bulunması da onların konuya yaklaşımını önemli kılmaktadır. Bu konuda bir yüksek lisans çalışması olmakla birlikte<sup>13</sup>, bu araştırmada konuya bütüncül bir yaklaşım sergilenmiş, Taşköprizâde ile Saçaklızâde'nin tasniflerine odaklanarak, kıraat ilmi kapsamındaki ilimlerin konu ve muhteva açısından bu iki eserde ne ölçüde yer bulduğu incelenmiştir. İncelemede nitel araştırma yöntemi kullanılarak, İslâm ilimleri geleneğinde ilimler tasnifi literatürü hakkında özet bilgiler verilmiş, Taşköprizâde'ye kadar olan süreçte, kıraat ilmine yer veren eserlerden öne çıkanlar tahlil edilmiş; ardından, *Miftâhu's-sa' âde* ve *Tertîbü'l-'ulûm* adlı eserlerde kıraat ve onunla ilişkili ilimlerin analizi gerçekleştirilmiştir

<sup>12</sup> Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 117.

<sup>13</sup> Şeyda Naciye Ötegen Cuma, *İlimlerin Tasnifinde Kıraat İlminin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

## 1. İslâmî İlimler Geleneğinde İlimler Tasnifi Literatürü

İslâm ilim geleneğinde ilimler tasnifinin, din ile felsefe yahut vahiy ile akıl arasındaki epistemolojik ilişki ekseninde şekillendiği kabul edilmektedir.<sup>14</sup> Zira çeşitli dönemlerde ilimleri tasnif eden İslâm düşünür ve âlimleri, ilimleri öncelikle felsefi ilimler ve din ilimleri şeklinde temel bir ayırıma tâbi tutmuşlar; bazıları tasniflerinde dinî ilimleri, bazıları da felsefi ilimleri ön plana çıkarmışlar, bazıları da bu ikisine edebî ilimleri de dahil ederek daha kapsamlı ve bütüncül tasnifler ortaya koymaya çalışmışlardır. Telif edilen eserlerde temelde iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, varlık hakkındaki bilginin belirleyici kaynağının ne olacağına, bir başka deyişle din-felsefe ve akıl-vahiy ilişkilerinin nasıl kurgulanacağına dair verilen cevaplar doğrultusunda şekillenmiştir. Buna göre ilkini ulemanın, ikincisini ise hukemanın temsil ettiği, birinde dinin diğerinde aklın merkezde olduğu iki farklı tasnif geleneği ortaya çıkmıştır. Bu tasnifler, ilimlerin şer‘î olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmasında birleşirken hangi ilim grubunun üstün ve belirleyici olduğu konusunda birbirinden ayrılmaktadır. İslâmî ilimler bünyesinde yapılan tasnifler, hakikatin mutlak kaynağı olarak vahyi temel aldıklarından, vahyin sunduğu esaslar üzerine inşa edilen şer‘î ilimlere üstün bir konum atfetmiştir. Buna karşılık, İslâm dünyasında felsefi düşüncenin teşekkülüyle ortaya çıkan tasnif anlayışı, hakikatin yegâne kaynağı olarak akli merkeze almış ve bu doğrultuda felsefi/aklî ilimlere öncelik tanımıştır. Öte yandan, ilimler tasnifi literatürünün gelişimiyle birlikte dinî ve felsefi ilimler aynı şemada bir arada yer almıştır.<sup>15</sup>

İslâm ilimler tarihinde, ilimler tasnifine dair ilk denemeler bazı araştırmacılar tarafından İbnü'l-Mukaffâ'ın (ö. 142/759) çeviri-telif niteliğindeki *el-Mantık* adlı eserine kadar götürülse de, günümüze ulaşan ilk sistematik örnek olarak Fârâbî'nin *İhşâ'ü'l-'ulûm* adlı eseri kabul edilmektedir.<sup>16</sup> Daha sonra Hârizmî (ö. 387/997) *Mefâtîhu'l-'ulûm*<sup>17</sup>, İbn Ferîğûn (ö. 4/10. yy ?) *Cevâmi'u'l-'ulûm*<sup>18</sup>, Ebü'l-Hasan el-Âmirî (ö.

<sup>14</sup> Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 64.

<sup>15</sup> İslâm düşüncesinde ilimler tasnifi literatürünün doğuşu, temel problemleri ve telif anlayışları için bk. Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 73-88.

<sup>16</sup> Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 69, 74. Türker bazı araştırmacıların Câbir b. Hayyân'a (ö. 200/815) nispet edilen *Kitâbu'l-Hudûd* adlı eserin ona nispetinin tartışmalı olmasından ilimler tasnifine dair ilk eser olarak nitelenmesini doğru bulmaz. Bk. Türker, “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”, 72.

<sup>17</sup> Eser üzerine yapılan bir inceleme için bk. Raik Bahadır, “Ebü Abdullah el-Hârizmî ve Mefâtîhu'l-'Ulûm Adlı Ansiklopedik Eseri Üzerine Birkaç Söz”, çev. Fegani Beyler, *Dört Öge* 11 (2017), 201-214.

<sup>18</sup> Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Cevâmi'u'l-'Ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/440-442.



381/992) *el-Î'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*<sup>19</sup>, İhvân-ı Safâ *Resâ'il*,<sup>20</sup> Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) *Risâle fi'l-'ulûm*<sup>21</sup> adlı eserleriyle ilimler tasnifi literatürünün oluşmasına öncülük etmişlerdir. İslâm filozoflarının ortaya koyduğu bu eserlerin yanı sıra İbn Hazm *Merâtibü'l-'ulûm*<sup>22</sup>, Beyzâvî (ö. 685/1286) *Risâle fi mevzû'âti'l-'ulûm ve ta'rîfihâ*<sup>23</sup> adlı eserleri ile din âlimleri nazarında ilimler tasnifinin ilgi görmesine katkıda bulunmuşlardır. Konu hakkında müstakil eser yazarlar olduğu gibi Gazzâlî<sup>24</sup> ve İbn Haldûn (ö. 808/1406)<sup>25</sup> gibi eserlerinde ilimler tasnifine dair detaylı malumat verenler de vardır. Konuya dair yazılmış bu eserler dışında Taşköprizâde ve Saçaklızâde'ninkiler de dahil olmak üzere günümüze kadar çok zengin bir literatür oluşmuştur. Bu zengin literatürü değerlendirmek için günümüz araştırmacıları tarafından da hatırı sayılır miktarda çalışma yapılmıştır.<sup>26</sup>

## 2. İlimler Tasnifi Literatünde Kıraat İlmi

İlimler tasnifi literatünde kıraat ilmine daha çok din âlimlerinin yaptığı tasniflerde yer verildiğini görmekteyiz. İlk dönem İslâm filozoflarının yaptığı tasniflerde kıraat ve onunla ilişkili ilimlere yer verilmemiştir. Bu durum sadece kıraat ilmine özgü değildir; kelâm ve fıkıh dışındaki diğer dinî ilimler için de söz konusudur.<sup>27</sup> Şüphesiz bunun, tasnifde

<sup>19</sup> Âmirî ve eseri üzerine yapılan bir araştırma için bk. Fuat Akpınar, "Ebû'l Hasan el-Âmirî'nin İlimler Sınıflaması", *Temaşa Erciyes Üniversitesi, Felsefe Bölümü Dergisi* 20 (Aralık 2023), 166-183.

<sup>20</sup> İhvân-ı Safâ'nın ilimler sınıflandırmasına dair görüşleri için bk. Mahmut Meçin, "İhvân-ı Safâ'da Bilgi, Blim ve İlimlerin Sınıflandırılması", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014), 427-457.

<sup>21</sup> Eserin ilimler tasnifindeki yeri için bk. Ali Kürşat Turgut, "Ebû Hayyân Tevhîdî'nin İlimler Tasviri: Risâle Fi'l-Ulûm", *Diyanet İlmî Dergi* 55/2 (Haziran 2019), 525-551.

<sup>22</sup> İbn Hazm'ın ilimler tasnifi için bk. Hidayet Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 319-329.

<sup>23</sup> Eserin tahkikli neşri ve ilimler tasnifindeki yerine dair bir inceleme için bk. Mansur Koçinkağ, "Kâdi Beyzâvî'ye (v. 685/1286) Göre İlimlerin Tasnifi ve Munif fi Sinâ'ati't-Tarîf/Ta'rîfâtü'l-'Ulûm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 387.

<sup>24</sup> Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2005). Gazzâlî'nin ilimler tasnifinin incelendiği bir araştırma için bk. Alexander Treiger, "Al-Ghazali's Classifications of the Sciences and Descriptions of the Highest Theoretical Science", *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (Ocak 2011), 1-32.

<sup>25</sup> İbn Haldûn'un ilimler tasnifinin değerlendirilmesi için bk. Murteza Bedir, "İslâm Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldûn", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15 (Ocak 2006), 5-31.

<sup>26</sup> İlimler tasnifine dair oluşan literatürün bir listesi için bk. Halis Demir, "İlimler Tasnifi Literatürü Denemesi", *Balükesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 48-89.

<sup>27</sup> Nitekim Fârâbî *İhsâu'l-'ulûm*'da bu iki ilme siyâset ilmi ile birlikte yer verir. Bu ilimlerin Farabî'nin tasnifindeki yerine dair bir değerlendirme için bk. Hasan Hüseyin

bulunan müelliflerin ilim anlayışları ile alakalı olduğu söylenebilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilimler tasnifinde kıraat ilmine ilk yer veren müellif İbn Hazm'dır. Bazı araştırmacılar onun ilimler tasnifi yapan ilk din âlimi olduğunu söyler.<sup>28</sup> O, *Merâtibi'l-'ulûm* adlı eserinde, ilimleri yedi başlık altında incelemiş; bu ilimlerin, tüm zaman ve mekânlarda bütün milletler için geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre din, dil ve tarih ilimlerinde her bir millet diğerinden ayrılır; ancak astronomi, matematik, tıp ve felsefî ilimlerde ortaklırlar.<sup>29</sup> İslâm dinine ait ilimleri önce Kur'an, hadis, fıkıh ve kelâm ilimleri olmak üzere dörde ayıran İbn Hazm, kıraatı Kur'an ilimleri arasında ilk sırada sayar, hakkında başka bir bilgiye yer vermez.<sup>30</sup>

Konuya dair müstakil bir eser telif etmemiş olan Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinin birinci cildinin "Kitâbü'l-'ilm" bölümünde, övülen ve yerilen ilimler başlığı altında ilimleri farz-ı 'ayn ve farz-ı kifâye, şer'î ilimler ve şer'î olmayan ilimler şeklinde ikiye ayırmış; peygamberden istifade edilerek elde edilen ilimleri şer'î, akılla elde edilen ilimleri şer'î olmayan ilimler olarak tanımlamıştır.<sup>31</sup> "Mütemmimât" başlığı altında Kur'an ilimleri bağlamında lafızla alakalı ilimler olarak kıraat ve harflerin mahrecini öğreten ilim ve mana ile alakalı olarak tefsir ilmini saymıştır. Burada bu ilimlerin nakle dayandığını vurgulayan Gazzâlî, bunun dışında başka bir malumata yer vermez.<sup>32</sup>

Beyzâvî, *Münîf fî sinâ'ati'ta'rîf* adlı eserinde ilimleri sekiz kategori altında sınıflandırmıştır: İlmü'l-edeb (Edebiyat), Nâmûs (Vahiy), Tabiat (Doğa), Hendese (Geometri), Heyet (Astronomi), Müzik, Ahlâk ve Matematik. Şer'î ilim kavramı yerine "ilmü'n-nevâmîs" ve "ilmü'n-nâmûs" terimlerini kullanan Beyzâvî, bu ilmin vahiy, melek ve sünneti konu edindiğini belirtir. Ayrıca bu ilmin sekiz alt bilime ayrıldığını ifade eder: kıraat, rivâyetü'l-hadîs, tefsîr, rüvâtü'l-hadîs (ricâl ilmi), usûlüddîn, usûlü'l-fikh, cedel ve fıkıh. Beyzâvî, ilim dalları arasındaki ilişkilere de dikkat çekmiş; kıraat ilmini, tefsir ilminde ihtiyaç duyulan ilimler arasında

yin Bircan, "Fârâbî'nin İlimler Sınıflandırmasının Felsefî, Dini ve Aktüel Değeri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/7 (Aralık 2022), 11-13.

<sup>28</sup> Türker, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", 79.

<sup>29</sup> İbn Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Merâtibu'l-'ulûm (Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî* içinde) (Beyrut: el-Mevsû'atü'l-'Arabîyyetü ed-Dirâsetü ve'n-Neşr, 1983), 73-81. İbn Hazm'ın ilimler tasnifinin değerlendirmesi için bk. Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", 319-329.

<sup>30</sup> İbn Hazm, *Merâtibu'l-'ulûm*, 79.

<sup>31</sup> Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 21, 24.

<sup>32</sup> Gazzâlî, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*, 25; Osman Bakar, *İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, çev. Ahmet Çapku (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 219-242.

zikrederek bu ilimler arasındaki tamamlayıcı role vurgu yapmıştır.<sup>33</sup> İlimleri sınıflandırmakla yetinmeyen Beyzâvî, ilimlerin tarifine, mevzusuna ve faydasına dair açıklamalarda da bulunmuş, kıraat ilmini “Arab’ın dilinin ve sâbit irabının kesintisiz işitme ile nakledildiği ilim” şeklinde tarif etmiştir.<sup>34</sup>

İbnü'l-Ekfânî (ö. 749/1348), *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esne'l-makâşîd* adlı eserinde altmış ilim dalının tanımını yapmış ve ana konuları ile kısa bir bibliyografyaya yer vermiştir. Eser, *Şubhu'l-a'şâ'* ve *Miftâhu's-sa'âde* gibi sonraki eserlere de kaynaklık etmiştir.<sup>35</sup> İbnü'l-Ekfânî, ilimleri daha çok gayeleri ve bu gaye içindeki iç ilişkileri neticesinde kazandıkları *merâtib* açısından tasnif etmiştir.<sup>36</sup> Dinî ilimleri metafizik ilminin mütemmim bir parçası olan ilm-i nevâmisin kısımları olarak değerlendirmiştir. Nübüvvet ile ilgili durumlar ve nübüvvetin içeriğini ele alan ilimler olarak tanımladığı<sup>37</sup> nevâmis ilminin altında sekiz dinî ilmin olduğunu söyleyerek ilk sıraya kıraat ilmini koymuştur. Daha sonra rivâyetü'l-hadîs, tefsir, dirâyetü'l-hadîs, usûl-i din, usûl-i fıkıh, cedel, fıkıh ilimlerini sıralamıştır. Kıraat ilmini “Kur’an lafızlarının ve sabit irabının kesintisiz rivâyetle aktarılmasıdır.” şeklinde tanımlayan Ekfânî, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Teyşîr*'i ile bu eserin manzum şerhi olan Ebû Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Lâmîyye (Hirzü'l-emânî ve vechü't-tehânî)* adlı eserini bu alanda yazılmış meşhur eserler olarak zikretmiştir.<sup>38</sup>

İbn Haldûn da ilimler tasnifine dair müstakil bir eser yazmadığı halde yedi bölümden oluşan *Kitâbü'l-İber* adlı eserine giriş olarak yazdığı *Muqaddime*'nin altıncı ve son bölümünü umranda ortaya çıkan ilimlere ayırmıştır. Burada İslâm ile birlikte ortaya çıkan ilimlerin sınıflarını, öğretim yollarını ve bunlara ilişkin sorunları ele alıp değerlendirmiştir. Bu ilimlerin temsilcileri ile onların eserleri arasındaki ilişkileri ele almış; sistematik bir üslûpla bu ilimlerin yapısını, mahiyetini ve temel niteliklerini

<sup>33</sup> Koçinkağ, “Kâdî Beyzâvî'ye (v. 685/1286) Göre İlimlerin Tasnifi ve Munîf fî Sinâ'ati't-Tarîf/Ta'rîfâtü'l-'Ulûm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”, 397.

<sup>34</sup> Koçinkağ, “Kâdî Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) Göre İlimlerin Tasnifi ve Munîf fî Sinâ'ati't-Tarîf/Ta'rîfâtü'l-'Ulûm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”, 397.

<sup>35</sup> İhsan Fazlıoğlu, “İbnü'l-Ekfânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/22-24.

<sup>36</sup> Eserin ilimler tasnifindeki yerine dair incelemeler için bk. Cahid Şenel, “İbnü'l-Ekfânî'nin İrşâdü'l-kâsîd'da İlimler Sınıflandırması”, *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, ed. Müstakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2019), 199-238; Şükran Fazlıoğlu - İhsan Fazlıoğlu, *İbnü'l-Ekfânî'nin Düşüncesinde Ahlâk, Siyaset ve Firâset* (İstanbul: Klasik, 2022).

<sup>37</sup> İbnü'l-Ekfânî Muhammed b. İbrâhîm b. Sâid el-Ensârî, *İrşâdu'l-kâsîd ilâ esne'l-makâşîd fî envâ'i'l-'ulûm*. Abdülmün'im Muhammed Ömer (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 152.

<sup>38</sup> İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdu'l-kâsîd ilâ esne'l-makâşîd fî envâ'i'l-'ulûm*, 155-156, 160.

açıklamaya gayret etmiştir.<sup>39</sup> İbn Haldûn, ilimleri aklî ve naklî olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır. Naklî ilimler başlığı altında Kur'an ilimlerine yer vererek, kıraati ilk sıraya koymuş; Resmü'l-Mushaf ve tefsir ilmini de bu çerçevede ele almıştır. Önceki müelliflerin ilim tasniflerine kıyasla kıraat ilmi hakkında daha detaylı bilgiler sunmuştur.<sup>40</sup> Kıraat ve Resmü'l-Mushaf ilimlerine dair müellifler ve eserler arasında İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a*'sını, Dâni'nin *et-Teyisîr*'ini, Şâtîbî'nin *Hırzu'l-emânî*'sini ve Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh'ın (ö. 496/1103) çalışmalarını zikretmiştir.<sup>41</sup>

Molla Lutfi (ö. 900/1495) *Risâle fi'l-'ulûmî's-şer'iyye ve'l-'Arabîyye* isimli eserinde yirmi dokuzu Arap dili, kırk dördü İslâm diniyle ilgili olmak üzere toplam yetmiş üç ilimden söz etmiş; felsefî, tabii ve matematik ilimlerini tasnife dahil etmemiştir. Eser aşağıda detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'ade*'sinin de kaynakları arasında sayılır.<sup>42</sup> Şer'i ilimleri beş kısımda tasnif eden Molla Lutfi "lafız olmaları açısından Allah Teâlâ'dan nâzil olan kanunları ele alan ilimler" in on üç olduğunu söylemiştir. Bu ilimler arasında ilk sırayı "Kırâat-i Seb'a ve Kırâat-i Şâzz" başlıkları ile kıraatle ilgili ilimlere vermiş, onların kısa tanımlarını yaparak maksat ve mebadisini/ilkelerini söylemiştir. Buna göre kırâat-i seb'a ilmi "kendisinde kelâmullah'ın - tevâtüren sabit olan ihtilaflar açısından – incelendiği bir ilim"dir. Mebadisi, tevâtürle sabit olan önermelerdir ve bu konuda Arabî ilimlerden de istifade eder. Maksadı, tevâtürle sabit olan ihtilafları kayıt altına alma melesesini elde etmektir. Faydası, Allah kelâmını tahrif ve bozulmadan korumaktır. Şâz kıraat ise tevâtür derecesine ulaşmamış farklı okuyuş rivayetleridir. Mebadisi, meşhur veya âhâd yolla gelmiş olan önermelerdir.<sup>43</sup>

Kıraatın alt dallarından sayılabilecek ilimleri müstakil başlıklar halinde tasnif eden Molla Lutfi mehâricu'l-hurûf ilmini Arap dili ile ilgili ilimler arasında saymıştır. Bu ilmin ortaya çıkışını fırkaların ve milletlerin farklılığına dayandırmıştır. Zira ona göre, harflerin ve mahreçlerinin farklılığı, Arapça'nın öğrenilmesinde öncelikle Arap alfabesindeki

<sup>39</sup> Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'rub, 2004), 2/155-172. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin ilimler tasnifindeki yerine dair bir inceleme için bk. Cemile Barışan, *İbn Haldun'un İslâm Düşüncesindeki Arka Planı ve Mukaddime'nin İlimler Tasnifindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 280-298.

<sup>40</sup> İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/171, 173.

<sup>41</sup> İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/173-174.

<sup>42</sup> Orhan Şaik Gökyay - Şükrü Özen, "Molla Lutfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/255-258.

<sup>43</sup> Sami Arslan, *Molla Lütüfî'nin İlimlerin Tertibine Dair er-Risâle fi'l-'Ulûmî's-Şer'iyye ve'l-'Arabîyye Adlı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 96-97.

harflerin ve bunların doğru okunuş şekillerinin bilinmesini zorunlu kılar. Bu nedenle, Arap harflerinin sınıflandırılması, mahreçlerinin belirlenmesi ve harflere dair diğer meselelerin ele alındığı meharicu'l-hurûf ilmi vazedilmiştir. Bu ilmin mevzûu, -gırtlaktan çıkışları açısından- basit Arap harfleridir. İlkeleri, bir kısmı bedihî (açık ve doğrudan anlaşılır), diğer bir kısmı ise istikrâdir (tümevarım). Bu ilmin anlaşılmasında anatomi ve tabii ilimlerden de faydalanılır. Maksadı, harfleri Arapça'da mahreçlerine uygun bir şekilde doğru telaffuz etme melekesini kazandırmaktır. Nihai gayesi ise Arap harflerinin yanlış telaffuz edilmesinden kaçınmaktır.<sup>44</sup>

## 2.1. Taşkoprizâde'nin *Miftâhu's-sa' âde* İsimli Eserinde Kıraat İlmi

XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin *Miftâhu's-sa' âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* adlı eseri, Osmanlı ilim zihniyetinin beslendiği birikimi ve literatürü gözler önüne sermesi, bu ilim muhitinin ulaştığı seviyeyi kapsamlı bir ilimler tasnifi ve bibliyografya disiplini içinde sunması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Eser, XVI. yüzyıldaki Osmanlı ilim zihniyetinin entelektüel yansımalarını detaylı bir şekilde ortaya koyar. Taşkoprizâde, her bir ilmî disiplini tanım, konu, ilkeler, pedagojik hedefler ve sağladığı faydalar açısından ele alırken, o disiplinin tarihî kökenlerini, önde gelen otoritelerini ve temel literatürünü de tanıtmıştır.<sup>45</sup> Oluşturduğu sınıflandırma ile İslâm filozofları ve din âlimlerinin geliştirdiği iki temel tasnif geleneğini birleştirerek kapsamlı ve bütüncü bir eser ortaya koymuştur. Dönemine kadar birikmiş ilmî mirası en iyi şekilde değerlendirip kendi özgün bakış açısını katarak orijinal bir tasnif sunmuş ve kendisinden sonraki literatürü derinden etkilemiştir.<sup>46</sup> Onun tasnif sisteminin merkezinde, varlık mertebeleri kavramı yer almaktadır. Bu bağlamda, her varlık kendine özgü bir nitelik taşır ve “yazıda,” “sözde,” “zihinde” ve “dışta” olmak üzere dört farklı düzlemde tezahür eder. İlk üç düzlemde inceleyen ilimlere “âlet ilimleri” denirken, dış dünyadaki (aynî) varlıkları ele alan ilimler “nazarî” ve “amelî” olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Aynî düzlemde inceleyen ilimler ise, zaman, mekân ve dinî değişimlerden bağımsız olarak sabit kalır; bu tür sabit bilgilere “hikmet ilimleri” adı verilmektedir.<sup>47</sup>

<sup>44</sup> Arslan, *Molla Lütüfî'nin İlimlerin Tertibine Dair er-Risâle fi'l-'Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-'Arabîyye Adlı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme*, 62.

<sup>45</sup> İlhan Kutluer, “Miftâhu's-Saâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/18-19.

<sup>46</sup> Taşkoprizâde'nin ilimler tasnifinin değerlendirilmesi için bk. Hüseyin Sarıoğlu, “Taşkoprülüzâde'de İlim ve Felsefe”, *Taşköprü'den İstanbul'a Osmanlı Bilim Tarihinde Taşkoprülüzâdelere* (Taşkoprü: Taşkoprü Belediyesi, 2006), 51-64; Hüseyin Adem Tülüce, “Taşkoprülüzâde Ahmed Efendi'de İlimler Tasnifi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2021), 542-556.

<sup>47</sup> Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa' âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1985, 1/75).

*Miftâhu's-sa'âde*'de kıraat ilmi, şer'î ilimlerin konu edildiği altıncı ana bölümün/devhanın birinci alt başlığı/şu'besi olan “İlmü'l-Kıraât” başlığı altında ele alınmaktadır. Taşköprizâde, bu kategoride kıraat ilminin yanı sıra şâz ve mütevatir kıraat, mehâricü'l-hurûf, mehâricü'l-elfâz, vakf ilmi, ilelü'l-kıraat, mushaf imlası, mushaf yazım âdabı gibi ilimlere yer vermenin yanı sıra Kur'an ilimleri başlığı altında da kıraat ilminin senedleri bağlamında âlî ve nâzil isnadlar, mütevâtir-meşhur-âhad-mevzû-müddrec, Kur'an'ı ezberleme keyfiyeti, Kur'an hafızları ve râvileri, imâle ve feth, idğam, izhâr, ihfâ ve iklâb, med ve kasr, hemze, hat yazımı ve yazım edebleri gibi başlıklar altında kıraat, tecvid ve mushafı alakalı konulara da kısaca yer vermiştir. Dolayısıyla o, *Miftâhu's-sa'âde*'de kıraat ilmini, sadece temel prensiplerle değil, aynı zamanda bu prensiplerin altındaki ayrıntılı disiplinler ile de incelemiştir. Buradaki izahatları ile kıraat ilminin kapsamını genişletmekle kalmaz, aynı zamanda bu ilmin ayrıntılarına inerek hem teorik hem de pratik yönlerinin anlaşılmasına katkıda bulunur.

### 2.1.1. İlmü'l-Kıraat

Taşköprizâde bu başlık altında kıraat ilminin tarifini, mebâdisini, gayesini ve faydasını açıklar. Kıraat ilmini, “Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmının nazmına ait suretlerden bahseden bir ilimdir.”<sup>48</sup> şeklinde tanımlar. Mebâdisi mütevâtir mukaddimeler ve Arapça ilimleridir. Bu ilmin maksadı mütevâtir ihtilafları zapt etme melekesi kazandırmaktır. Faydası ise Allah kelâmını tahrif ve tağyirden korumaktır. Ayrıca mütevâtir olmayan ihtilaflar ile şöhrete ulaşan ihtilaflar bakımından Kur'an nazmının sûretleri de bu ilmin araştırma konusuna dahildir. Bu konu araştırılırken de mebâdi olarak meşhur mukaddimeler ve âhad rivayetler esas alınır.<sup>49</sup> Taşköprizâde'nin buradaki tanım, ilke, maksat ve faydaya dair verdiği bilgilerde Molla Lutfî'nin etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Taşköprizâde, sahâbeden başlayarak İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) kadar kıraati ile meşhur on iki sahâbîyi<sup>50</sup>, otuz sekiz tabîni<sup>51</sup> ve önce kırâat-i seb'a imamlarını ikişer râvisi ile birlikte,<sup>52</sup> daha sonra bu yedi kıraate ilave edilen üç kıraat imamını tanıtır.<sup>53</sup> Verdiği bilgilerde İbnü'l-Cezerî'nin *Tabakâtü'l-kurrâ*'sından istifade ettiğini açıkça belirtir.<sup>54</sup> Yedi kıraat imamına ve râvilerine özellikle dikkat çeken Taşköprizâde kıraatlerin sahih olması için gerekli olan tevâtür, mesâhif-i Osmâniyye'de sübût bulma

<sup>48</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/6.

<sup>49</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/6.

<sup>50</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/6-14.

<sup>51</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/14-22.

<sup>52</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/22-36.

<sup>53</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/37-40.

<sup>54</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/36.

ve Arap dilinin vecihlerinden birinde istikamet bulma şartlarını da dile getirmiştir.<sup>55</sup> Ancak o, diğer ilimleri incelerken ilimlerin meselelerine özet de olsa atıfta bulunurken bu başlık altında kıraat ilminin temel meselelerine hiç değinmemiştir. Bu ilim özelinde neden böyle bir yol izlediğine dair herhangi bir açıklama da yapmamıştır. Bu durumun, kıraat ilminin alt disiplinlerini ayrı bir başlık altında ve ulûmu'l-Kur'an bağlamında bazı Kur'an ilimleri kapsamında incelemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira *Miftâhu's-sa'âde*'de şer'î ilimler başlığı altında kıraat ilmine ayrılan bölümde, kıraat ilminin tarihî seyri ele alınırken, bu ilmin fer'î kısımlarında aşağıda detaylı bir şekilde inceleneceği üzere Kur'an'la ilgili altı adet ilme yer verilmektedir. Ayrıca tefsir ilminin fer'î kısımlarında da bazı Kur'an ilimlerinde kıraat ile ilgili meseleler işlenmektedir.<sup>56</sup>

Taşköprizâde, kıraat ilmine dair sunduğu bilgilerde, kıraat literatürüne ait eserlerden azami ölçüde yararlanmışır. Bu durum, onun kıraat ilmine dair geniş bilgisini ortaya koymaktadır. Zira, Dâni'den başlayarak İbnü'l-Cezerî'ye kadar uzanan süreçteki önde gelen kıraat âlimleri ve eserleri hakkında verdiği bilgilerle, kıraat ilminin muhtasar bir tarihini özetlemiştir. Ayrıca onun, burada Dâni'nin *et-Teyisr*, *Câmi'u'l-beyân*, *el-Mukni'*, *el-Muhkem*, *Tabakâtü'l-kurrâ'* gibi eserlerini<sup>57</sup>, Şâtıbî'nin *Lâmiyye (Hürzü'l-emânî)*<sup>58</sup>, Alemüddin Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Şerhu's-Şâtıbiyye (Fethu'l-vaşid fi şerhi'l-Kaşid)* ve *Şerhu'r-Râiyye (el-Vesîle ilâ keşfi'l-'Aķîle)* adlı eserlerini<sup>59</sup>, Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Kenzü'l-me'ânî fi şerhi Hürzi'l-emânî* ve *Şerhu'r-Râiyye'sini (Cemiletü erbâbi'l-merâşid fi şerhi 'Aķileti etrâbi'l-kaşâ'id)*<sup>60</sup>, Müntecebüddin Hemedânî'nin (ö. 643/1245) *Şerhu's-Şâtıbiyye (ed-Dürretü'l-feride fi şerhi'l-Kaşide)*<sup>61</sup>, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-neşr*, *Tahbîrü't-teysir*, *Ṭabakâtü'l-kurrâ'î'l-kebîr*, *Muķaddime* adlı eserlerini bu ilmin literatürü kapsamında dile getirmiş olması kıraat ilmine dair vukufiyetinin ve geniş bilgisinin bir sonucudur.<sup>62</sup>

### 2.1.2. Kıraat İlminin Alt Dalları

*Miftâhu's-sa'âde*'nin şer'î ilimler bölümünün “Şer'î İlimlerin Kısımları” başlığını taşıyan sekizinci şubesinin birinci matlabında/meselesinde, kıraat ilminin alt dalları olarak altı ilim incelenmektedir. Bu ilimlerden her biri, kıraat ilminin belirli bir boyutunu ihtiva etmekte ve kıraat ilminin geneline önemli katkılar sunmaktadır. Taşköprizâde başlıklar halinde bu

<sup>55</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/37.

<sup>56</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/333.

<sup>57</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/41-42.

<sup>58</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/42-44.

<sup>59</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/44-46.

<sup>60</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/46.

<sup>61</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/47.

<sup>62</sup> Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/47-51.

ilmin alt dallarını açıklamadan önce burada kıraat ilminin tanımına dair malumat verir. Ona göre kıraat ilmi şâz kıraatleri bilmek ve onu mütevâtir olanlarından ayırmaktır. Taşkoprîzâde burada çoğunluğa göre mütevâtir kıraatin yedi olduğunu ifade ederek iki râvisi ile birlikte yedi kıraati sayar. Bazı âlimlerin bu yedi kıraate bir kıraat daha ilave ettiklerini, dolayısıyla bu sekiz kıraatin dışındaki çoğu kıraatin şâz olduğunu söyler. Konunun detayları için kıraat kitaplarına müracaat edilmesini tavsiye eder.<sup>63</sup> Kıraat ilmiyle ilgili her bir alt disiplini sıralarken hem lafzî hem de yazılı yönü itibariyle Kur'an'ın korunmasının ve doğru okunmasının gerekliliğine vurgu yapan Taşkoprîzâde, bu altı ilmi şu şekilde izah eder:

**İlmü Mehârici'l-Hurûf:** Arapça harflerin mahreçlerini ve cehr, hems, şiddet vb. bakımlardan fonetik özelliklerini inceler. Bu ilim, kıraat ilminin temelini oluşturan disiplinlerden biridir, doğru telaffuzun sağlanması açısından önemlidir. Taşkoprîzâde, ayrıca bu ilmi Arapça ilimlerinin alt dalı olarak da değerlendirir. Lafızlarla ilgili ilimlere dair açıklamalar yaptığı bölümde kelimelerle alakalı ilimler arasında harflerin mahreçlerini bilme ilmine yer verir. Bu ilmin nihâi gayesini nâzil olduğu şekilde Kur'an'ın kıraatine güç getirmek şeklinde açıklar. Mehâric-i hurûf ile ilgili muhtasar bir eser olarak İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinden bahseder ve gençliğinde ona kendisinin de bir şerh yazdığını belirtir.<sup>64</sup> Diğer bir eser olarak Şâtîbî'nin *Kasîde*'sini zikreder.<sup>65</sup>

**İlmü Mehârici'l-Elfâz:** Harflerin telaffuzları esnasında her birisine ait ehlinin bilebileceği çıkış yerleri vardır. Taşkoprîzâde bu ilim ile bir önceki ilmin şeyhlerin ağzından alınarak öğrenilebileceğine işaret ederek hoca talebe ilişkisinin önemini vurgular. Bu ilim mehârici'l-hurûf ilmi ile yakından ilişkili olsa da kelimelerin daha geniş bir perspektifte nasıl telaffuz edilmesi gerektiğini tartışır.<sup>66</sup>

**İlmü'l-Vukûf:** Kur'an'ın vakf yerlerini bilmenin vacip olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu dile getiren Taşkoprîzâde, burada tertil ile ilgili âyeti ve Hz. Âli'nin bu âyetle ilgili yaptığı açıklamayı vakf ve ibtida ilmi ile irtibatlandırır. Ebûbekir İbnü'l-Enbârî'den (ö. 328/940) yaptığı alıntılarla vakf türlerine ve ibtidanın nasıl olması gerektiğine dair örnekler üzerinden detaylı bilgiler verir.<sup>67</sup> Taşkoprîzâde, vakf ilminin, âyetlerin anlam bütünlüğünün korunmasında hayati önem taşıdığını, bu nedenle vakf noktalarının belirlenmesi gerektiğini düşünür.

<sup>63</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/333.

<sup>64</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/100. Esere dair bir inceleme için bk. Muhammet Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşkoprîzâde'nin Şerhu'l-Mukaddime-ti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", *Tahkik İslâmî İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 351-381.

<sup>65</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/333; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/99.

<sup>66</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/333.

<sup>67</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/334-335.



**İlmü İleli'l-Kırâat:** Bu ilim, kıraatlerin ardındaki rivayetlerin illetlerini araştırır. Rivayet esaslı kıraatlerin sebeplerini açıklayan bu disiplin, Taşkoprîzâde'ye göre kıraat ilminin dirâyet boyutunu temsil eder.<sup>68</sup>

**İlmü Resmi Kitâbeti'l-Kur'an fi'l-Mesâhif:** Kur'an'ın Hz. Osman mushafına uygun olarak yazılmasının gerekliliğini ve ona muhalefetin caiz olmadığını inceleyen bir disiplindir. Taşkoprîzâde, bu ilmin konusunu hazf, ziyâde, hemze, bedel, fasl ve vasl olarak zikreder. Gayesini Kur'an mushafının yazımında imam mushafa muhalefet edilmemesini sağlamak şeklinde açıklar. Bu konuda Dâni'nin *el-Mukni'*, İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşi'nin (ö. 721/1321) *'Unvânu 'd-delîl'*<sup>69</sup> ve Şâtîbî'nin *el-Kasîdetü'r-râiyye* adlı eserlerini zikreder.<sup>70</sup>

**İlmü Âdâbi Kitâbeti'l-Mushaf:** Bu ilim mushaf yazımı ve yazım âdâbını ele alır. Ayrıca mushafın harekelenmesi ve noktalanması gibi konuları da inceleyerek, mushaf yazımının inceliklerine dair âlimlerin görüşlerine yer verir.<sup>71</sup>

Yukarıdaki ilimleri kısa bir şekilde tanıttuktan sonra Taşkoprîzâde “Fayda” başlığı altında mushafın alınıp satılması hususunu tartışır. Ayrıca Kur'an'ı ele alınca ayağa kalkmanın ve onu öpmenin, ona güzel kokular sürmenin, gümüş ile yaldızlamanın ve abdestsiz dokunmanın hükmü, mushafçık denilip denilmemesi gibi bazı meseleleri âlimlerden yaptığı nakillerle inceler.<sup>72</sup>

Taşkoprîzâde, “Fî Fûrû'î'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye” başlığı altında “İlmü Tabakâti'l-Kurrâ” ilmine de yer vererek; bu ilmi yedi, on, on üç ve on beş kıraat imamı ve onların râvilerinin tanıtıldığı bir ilim dalı olarak tanımlar. Ayrıca, sahâbe döneminden kendi zamanına kadar gelen tüm kurrâların bu ilmin muhtevasında yer aldığını ifade eder. Bu bağlamda, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tabakât'* ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tabakât'*ını örnek olarak gösterir.<sup>73</sup>

### 2.1.3. Tefsir İlminin Fûrûu Başlığı Altında Yer Alan Kıraat İle İlişkili İlimler

Taşkoprîzâde, “Fî fûrû'î 'ilmi't-tefsîr” başlığındaki üçüncü matlabta tefsir ilminin alt disiplinleri bağlamında kıraatle ilgili bazı konulara da değinir ve bazılarına dair kapsamlı açıklamalar yapar. Bu ilimlerin bir kısmını sadece saymakla yetinirken, bazıları ile ilgili yazılmış eserlere atıfta

<sup>68</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/335.

<sup>69</sup> Esere dair bir inceleme için bk. Resul Akcan, “Mushaf İmlasına İrfânî Yaklaşım: Merrâküşi Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Haziran 2021), 763-793.

<sup>70</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/336.

<sup>71</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/338-339.

<sup>72</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/339-341.

<sup>73</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/260.

bulunur. Bu ilimler ve Taşkoprîzâde'nin yaptığı açıklamalar şöyledir:<sup>74</sup>

1. **İlmü Ma'rifeti'l-Âlî ve'n-Nâzil min Esânîdihî:** Bu ilim, kıraat râvilerinin senetlerini, yani rivayet zincirlerini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yakınlık ve uzaklık derecelerine göre inceler. Taşkoprîzâde bu bağlamda faziletli beş kısım âlî isnattan bahsetmektedir.<sup>75</sup>

2. **İlmü'l-Mütevâtir ve'l-Meşhûr ve'l-Âhâd ve's-Şâz ve'l-Mevzû ve'l-Müddrec:** Taşkoprîzâde, bu ilim başlığı altında kıraat ilmindeki rivayetleri, sıhhat derecelerine göre sınıflandırır. Mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz gibi kıraat rivayetlerini ve bu rivayetlerin sahih olması için gerekli şartları, Dâni ve İbnü'l-Cezerî gibi kıraat üstatlarının görüşlerine dayanarak tartışır.<sup>76</sup>

3. **İlmü Ma'rifeti Keyfiyeti Tahammuli'l-Kur'an:** Kur'an'ın ezberlenmesi ve tebdil edilmeden aktarılması için uygulanan yöntemleri ele alır. Kur'an'ın tevâtür sayısında kopukluk olmaması için hıfzedilmesini ümmet üzerine farzı kifaye olduğunu belirtir.<sup>77</sup>

4. **İlmü Ma'rifeti Âdâbi Tilâvetihî ve Tâlîhi:** Kur'an tilâvetinin adap ve erkânını ele alır. Taşkoprîzâde, otuzdan fazla tilâvet âdâbını, âyet ve hadislerden delillerle destekleyerek açıklar.<sup>78</sup>

5. **İlmü Ma'rifeti Huffâzihî ve Ruvâtihî:** Kur'an hafızlarını ve râvilerini tanıma ilmi.<sup>79</sup>

6. **İlmü Ma'rifeti'l-İmâle ve'l-Feth:** İmâle ve feth gibi kıraat konularını ele alır.<sup>80</sup>

7. **İlmü Ma'rifeti'l-İdgâm ve'l-İzhâr ve'l-İhfâ ve'l-İklâb:** Harflerin telaffuzundaki idgâm, izhâr, ihfâ ve iklâb kurallarını inceler.<sup>81</sup>

8. **İlmü Ma'rifeti'l-Med ve'l-Kasr:** Med ve kasr kurallarını ele alır.<sup>82</sup>

9. **İlmü Ma'rifeti Tahkîki'l-Hemze:** Hemzenin doğru telaffuzunu inceler.<sup>83</sup>

10. **İlmü Ma'rifeti Mersûmi'l-Hat ve Âdâbi Kitâbetihî:** Mushaf yazımının âdâbı ve hat sanatına dair bilgileri içerir.<sup>84</sup>

## 2.2. Saçaklızâde'nin *Terfîbü'l-'ulûm*'unda Kıraat İlmi

<sup>74</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/360.

<sup>75</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/360.

<sup>76</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/361.

<sup>77</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/365.

<sup>78</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/366.

<sup>79</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/360.

<sup>80</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/364.

<sup>81</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/364.

<sup>82</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/365.

<sup>83</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/365.

<sup>84</sup> Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/529.

18. yüzyılda yaşamış olan Saçaklızâde Mehmed Efendi, özellikle tefsir, kıraat ve mushafların yazımı gibi Kur'an ilimlerindeki uzmanlığıyla tanınan önemli bir Osmanlı âlimidir. Konuya dair müstakil olarak kaleme aldığı *Tertîbü'l-'ulûm* adlı eserinde ilimleri faydalı ve faydasız olmak üzere iki ana kategoriye ayırmış; fayda prensibini esas alarak sıralamıştır. Arapça ilimleri, aklî ilimler, riyâzî ilimler, Kur'an ve hadise dayalı ilimler ile tıp ilimlerini altı ana başlık altında toplamış; bunlara herhangi bir kategoriye dâhil etmediği dört cüz'î ilmi ekleyerek toplamda otuz beş faydalı ilim saymıştır. Bu ilimlerin mahiyeti ve hükmüne dair detaylı açıklamalar kitabın birinci maksadını, hangi tertiple tahsil edilmesi gerektiği ise ikinci maksadını oluşturur. Saçaklızâde, ilimler arasında en önemli olarak gördüğü Kur'an ilimlerini kitabın zeylinde müstakil bir başlık altında ele alırken, en zararlı kabul ettiği felsefeye ise kitabın sonunda ayrı bir bölüm ayırarak dikkat çekmiştir.<sup>85</sup> Kur'an ilimleri, onun ilimleri sınıflandırma sisteminde merkezi bir konumda yer alan ve öne çıkan disiplinlerden biridir.<sup>86</sup> “Ledünnî İlim” olarak nitelediği Kur'an ilimleri arasında, Kur'an nazmı, tecvîd, kıraat, mushafların yazımı, vakf ve ibtida, tefsir gibi ilimler yer alır.<sup>87</sup> Burada tecvid ilmine öncelik vermesinin ise konuya dair eser yazmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.<sup>88</sup>

### 2.2.1. Tecvîd İlmi

Tecvid ilmiyle ilgili olarak başta *Cühdü'l-Mukıl* ve onun şerhi *el-Beyân* ile *Keyfiyyetu edâ'i d-dâd* adlı eserlerinin yanı sıra çeşitli risaleler kaleme alan Saçaklızâde'nin, ilimler tasnifinde Kur'an ilimleri bağlamında öncelikle bu ilme yer vermesi şaşırtıcı değildir. Zira özellikle tefsir, kıraat ve mushafların yazımı gibi Kur'anî ilimlerde kalem oynatan bir âlim olmasından dolayı Kur'an'ı güzel okumak için gerekli olan tecvîd ilmine öncelik verdiği düşünülebilir. İbnü'l-Cezerî'den yaptığı nakille Kur'an ilimleri arasında öncelikli olarak öğrenilmesi gereken ilmin “tecvîd ilmi”

<sup>85</sup> Müellifin hayatı ve ilimler tasnifi hakkındaki görüşleri için bk. İbrahim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006); M. Akif Özdoğan, “Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'âşî'nin Tertîbü'l-'Ulûm Adlı Eseri Bağlamında İlimlerin Tasnifi”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu 4-6 Ekim 2012* (Kahramanmaraş: y.y., 2013), 305-314; Yasin Apaydın, “Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme”, *Bilimname* 2/36 (2018), 189-212.

<sup>86</sup> Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/368-370.

<sup>87</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 84.

<sup>88</sup> Müellifin *Cühdü'l-mukıl*, *el-Beyân* ve *Dâd Risâlesi* adlı eserleri merkezinde tecvid ilmine dair görüşlerinin incelendiği bir araştırma için bk. Fatma Yasemin Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'âşî'nin Tecvid ve Tilavet Geleniğindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

olduğunu söylemesi de bu durumun bir sonucudur.<sup>89</sup> O, tecvîd ilmini “harflerin çıkış yerleri ve sıfatlarından bahseden bir ilim” olarak tanımlar. Ancak, tecvîdi, harflerin doğru çıkış yerlerini bilme, tanıma ve bunları hakkıyla kullanabilme becerisi sebebiyle bir “ilim”den ziyade kişide oluşan bir “meleke” olarak değerlendirmektedir.<sup>90</sup> Onun bu yaklaşımı, tecvîdi teorik bir bilgi birikiminden çok, uygulamaya dayalı bir beceri olarak ele aldığını göstermektedir.

Tecvîd ilminin konusunu “Kur’an’ın harfleri veya kelimeleri” olarak tanımlayanlara itiraz eden Saçaklızâde, harflerden kastedilenin Arap harfleri olduğunu, bu harflerin genel anlamda incelenme ve araştırılmasının tasrîf (sarf) ilminin konusu olduğunu söyler. Bazı âlimlerin, sarf ilmi hakkında yazdıkları eserlerin bir bölümünü tecvîd ilmine ayırarak onun sarf ilmi içinde yer aldığını göstermeye çalışmalarını eleştirir. Ona göre tecvîd ilminin konusu genel olarak Arap harfleri veya kelimeleri değil, Kur’an’ın okunuşu bağlamında harflerin ve bu harflerin özelliklerine münhasır meselelerdir. Tecvîd ilmi, Kur’an harflerinin doğru bir şekilde okunması ve bu harflerin fonetik özelliklerinin detaylı incelenmesi üzerine odaklanır. Bu nedenle, tarihsel süreçte tecvîd, sarf ilminden ayrılarak bağımsız bir ilim dalı olarak gelişmiştir. Bu ayrışma, Kur’an’ın lafızlarının ve tilâvetinin daha hassas bir şekilde incelenmesinin gerekliliğinden kaynaklanmıştır.<sup>91</sup>

Saçaklızâde, kıraat ilmi ile tecvîd ilmi arasındaki ilişkiyi kabul etmekle birlikte, aralarındaki farklılıklara da dikkat çeker. Buna göre kıraat ilmi, Kur’an’ın farklı rivayetler üzerinden okunması ve bu farklılıkların incelenmesiyle ilgilenir iken, tecvîd ilmi, harflerin doğru telaffuzu ve Kur’an’ın okunmasına odaklanır. Saçaklızâde, tecvîd ilmini kıraat ilminin bir parçası olarak değil, bağımsız bir alan olarak görür. Buna ek olarak, “mushafın yazımı ilmi”ne özel bir başlık açmadan bu konuyu tecvîd ilmi içinde ele alır. Ancak *Tertîbü’l-’ulûm*’un mukaddimesinde ilimleri tasnif ederken mushaf yazımını müstakil bir ilim dalı olarak ele alması, Saçaklızâde’nin bu alanı bağımsız bir disiplin olarak kabul ettiğini göstermektedir.<sup>92</sup> Bu durum onun, mushafın yazımına dair bilgi ve uygulamaları, tecvîd ilmiyle ilişkili olmasına rağmen ayrı bir uzmanlık alanı olarak kabul ettiğine de işaret eder.

Saçaklızâde, tecvîd ilmiyle ilgili olarak, yalnızca İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime* adlı eseriyle yetinmenin harflerin sıfatlarına dair gerçek bilgiye ulaşmak için yetersiz olduğunu savunur. Ona göre, tecvîd ilminin

<sup>89</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 130; Ebu’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fi ‘ilmi’t-tecvîd* (Riyad: Mektebetü’l-Ma’ârif, 1985), 40.

<sup>90</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 128-129.

<sup>91</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 129.

<sup>92</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 84.

detaylarına vâkıf olmak için Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minehu'l-fikriyye* gibi şerhleriyle meşgul olunmalıdır. Ancak o, daha ileri seviyede bilgiye ulaşmak isteyenler için kendi yazdığı *Cühdü'l-muqıl* adlı risale ile bu risalenin şerhi olan *el-Beyân* adlı iki eseri önermektedir. Bu iki eseri tamamen anlayan kişilerin, tecvîd ilminde başka eserlere ihtiyaç duymayacağını ve bu alanda aranan bir uzman haline gelececeklerini vurgulaması dikkat çekicidir.<sup>93</sup> Bu üslup, Saçaklızâde'nin kendi eserlerine güvenini ve bu alandaki derin bilgi birikimini yansıtmaktadır.

Saçaklızâde, vakf ve ibtidâ ilmini, Kur'an'ın doğru bir şekilde okunması için durulması ve başlanması gereken yerleri bildiren bir ilim olarak tanımlamaktadır. Ona göre, "Vakf ve İbtidâ ilmi, Kur'an'daki durma ve başlama konularını öğretir; Kur'an'ın nasıl okunacağı bu ilim aracılığıyla öğrenilir." Bu ilim, Kur'an tilâvetinde anlam bütünlüğünü korumak ve doğru mana vermek adına büyük bir öneme sahiptir. Vakf ve ibtidâ kurallarına riayet edilmesi, Kur'an'ın hem fonetik hem de semantik açıdan doğru bir şekilde tilâvet edilmesini sağlar.<sup>94</sup> Kur'an'ın düzgün okunabilmesi için vakf ilminin öğrenilmesinin zorunlu olduğunu vurgulayan Saçaklızâde, "*Kur'an'ı tertîl üzere oku!*"<sup>95</sup> âyetindeki "tertîl" kelimesinin ne anlama geldiği Hz. Ali'ye sorulduğunda, onun "harfleri güzel çıkarmak, yani tecvîd ile okumak ve durak yerlerini bilmektir." şeklindeki tarifini vakf ile ibtidâ ilmini bilmenin vücubiyetine delil getirir.<sup>96</sup> Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân* adlı eserinden yaptığı bir nakille, vakf ve ibtidâ ilimlerinin tek bir ilim olduğunu belirtir. Bu ilmin, Kur'an'ın vakf ve ibtidâ yerlerini bilme ilmi olarak tanımlanabileceğini ifade eden Saçaklızâde ayrıca, bu ilimle ilgili önemli eserlerin İbnü'l-Enbârî, Dâni ve Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165) gibi âlimler tarafından kaleme alındığına işaret eder. Vakf ve ibtidâ ilmini, tecvîd ilmi içinde değerlendiren Saçaklızâde, birçok tecvîd kitabının bu konuyu içerdiğini ve bu ilmi öğrenmenin vacip olduğunu vurgular. Ayrıca, *Cühdü'l-muqıl* adlı eserinde de vakf ve ibtidâ kurallarını ayrıntılı bir şekilde ele aldığını belirtir.<sup>97</sup> Bu ifadeler, Saçaklızâde'nin vakf ve ibtidâ ilmine büyük önem atfettiğine ve Kur'an tilâvetinde bu ilimlerin öğrenilmesini zorunlu gördüğüne işaret etmektedir.

### 2.2.2. Mushafların Yazımı İlmi

Saçaklızâde, "mushafların yazımı ilmini", "Hz. Osman döneminde yazılan imam (eimme) mushafların nasıl yazıldığını bildiren bir ilimdir" şeklinde tarif eder. Tarifteki "eimme" kelimesi ile Hz. Osman'ın halifeliliği

<sup>93</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 130.

<sup>94</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 131.

<sup>95</sup> el-Müzzemmil 73/4.

<sup>96</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 131-132.

<sup>97</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 131-132.

döneminde, onun emriyle sahâbe tarafından yazılmış olan mushafları kastettiğini açıkça ifade eder. Bu mushaflar “ilk, asıl ve temel” mushaflardır; daha sonraki dönemlerde yazılan tüm mushaflar, bu nüshalar esas alınarak çoğaltılmıştır. Saçaklızâde, mushafların yazımı ve bunların diğer bölgelere gönderilmesi sürecini, Dâni’den yaptığı iktibasla açıklar.<sup>98</sup> Bu süreç, İslâm tarihinde, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında nâzil olan Kur’an’ın, Hz. Ebû Bekir döneminde toplanıp kitaplaştırılmasından sonraki en önemli adım olarak görülmektedir. Hz. Osman’ın bu çabası, Kur’an’ın tek bir metin üzerinde muhafazasını sağlamış ve asıl nüshalar esas alınarak sonraki nesillere ulaşmasını mümkün kılmıştır.

Saçaklızâde, mushaflardaki noktalama işaretlerine ilişkin olarak Ca’berî’ye (ö. 732/1332) atıfta bulunarak şu bilgileri vermektedir: “*er-Râiyye*’nin bazı şerhlerinde, sahâbe mushaflarının hatları noktalamasızdır ve isnâd edilen kıraatların tümünü kapsayan muhtemel bir şekil yoktu. Bugünkü mushafların noktalama ve şekilleri ise muhdestir ve bunun önemi yoktur.” Ca’berî, bu ifadelerle geçmişteki mushafların sade yazımının mevcut mushaflardaki noktalama ve şekillerden farklı olduğunu belirtmekte ve bu değişikliğin önemini sorgulamaktadır.<sup>99</sup> Saçaklızâde, bu görüşü aktararak, mushafların tarihsel gelişiminde noktalama ve şekil konularının nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Buradaki “mushafların şekilleri” ifadesinin, harekeleme ile ilgili meseleleri kapsadığını; bu bağlamda sükûn, şeddeleme ve uzatma gibi yazım unsurlarını içerdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca noktalama ve şekil açısından herhangi bir mushafın belirli kıraatlarla özdeşleştiğini belirtmekte, özellikle kendi memleketinde, Âsım kıraati ve Hafs rivayeti üzerine yapılan noktalama çalışmalarına bu kıraatlar doğrultusunda şekil verildiğini ifade etmektedir. Saçaklızâde hat yazımında olduğu gibi, bazı kıraat meselelerini bilmenin bu ilmin öğrenilmesiyle doğrudan ilişkili olduğunu dile getirir. Ona göre bu durum, tecvîd ilminin ve mushafların yazımı konusundaki anlayışın derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Resmü’l-Mushaf hususunda, Dâni’nin *el-Mukni’ fi ma’rifeti mersûmi meşâhifi ehli’l-emşâr* adlı eseri ile Şâtibi’nin *el-Kasîdetü’r-râiyye* isimli eserinin önemine dikkat çekmektedir.<sup>100</sup>

Saçaklızâde, mushafların yazımı ilmini, Kur’an’ın yazılı olarak korunması ve sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarılması açısından hayati bir disiplin olarak değerlendirir. Bu ilmin, mushafların ilk şekli ve kıraatlar arasındaki ilişkilerin doğru olarak anlaşılması açısından büyük bir önem taşıdığını vurgular. Onun bu yaklaşımı, Kur’an’ın metinsel bütünlüğünün ve otoritesinin korunmasına yönelik kaygılarının yanı sıra,

<sup>98</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 132-133.

<sup>99</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 133-13.

<sup>100</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü’l-’ulûm*, 132.

ilmî mirasın gelecek nesillere aktarılması sürecindeki rolünü de gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan Saçaklızâde yanlış resmedilen kelime üzerinde vakf gibi bazı kıraat meselelerinin mushaf ilmi ile olan ilişkisini de vurgu yapar. Kadim mushaf hatları hakkında bilgi sahibi olmayanların yeni ortaya koyulan hatlarla yazılan mushafları kadim mushaf gibi algıladıklarına ve bunun bir hata olduğuna dikkat çeker.<sup>101</sup>

### 2.2.3. Kıraat İlmi

Saçaklızâde, kıraat ilmi ile ilgili görüşlerini *Tertibü'l-'ulûm*'da geniş bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlamda kıraat ilmini, “Kur’an nazımının okunuşları ile ilgili olarak kıraat imamlarının takip ettiği yöntemi ifade eden bir disiplin” olarak tanımlar ve kıraatlerin, Kur’an’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular.<sup>102</sup> Bu yaklaşım, Saçaklızâde’nin kıraat ilmine attığı önemi ve bu ilmin, Kur’an’ın metin bütünlüğü ile olan ilişkisini göstermektedir. Bu bağlamda kıraat ilminin önemi, hem kelime ve harflerin doğru telaffuz edilmesi hem de bu okunuşların Kur’an’ın anlamı üzerindeki etkisiyle doğrudan ilişkilidir.

Saçaklızâde, “meşhur” ve “şâz” olmak üzere iki ana kategoriye ayrılan kıraatlerden “meşhur kıraatı” muteber ve sahih kıraat, “şâz kıraatı” ise zayıf kıraat şeklinde açıklar. Meşhur kıraat ile kastedilenin de Hz. Peygamber’den tevâtür yoluyla nakledilen kıraat olduğunu belirtir. İbnü'l-Cezerî’nin *en-Neşr*’inden “Arapça diliyle ve Osman mushaflarından biriyle uyumlu, Hz. Peygamber’den sahih bir yolla nakledilen her kıraat sahihtir, reddedilmesi haramdır. Bu şartlardan biri ortadan kalkar ise o kıraat şazdır.”<sup>103</sup> şeklindeki değerlendirmeleri naklederek sahih kıraatin özelliklerine yer verir. Burada o İbnü'l-Cezerî’nin “sahih” sözünü “tevâtüren nakledilen” ifadesi ile açıklarken ahad haber ile gelen kıraatin şaz olduğunu belirtir.<sup>104</sup>

Meşhur kıraatler, kabul görmüş ve yaygın bir şekilde benimsenmiş okunuş biçimleridir. Kur’an’ın doğru şekilde anlaşılması ve aktarılması açısından kritik rol oynamaktadır. Bu bağlamda, meşhur ve şaz kıraatler arasındaki ayırım, kıraatlerin değerlendirilmesi ve uygulanması açısından da dikkate alınması gereken bir unsurdur. Saçaklızâde bu ayırma işaret ederek, kıraat ilminin güvenilirlik ve sağlamlık kıstaslarına dikkat çekmektedir. Burada o, icma edilen kıraatlerle ilgili Ebû Şâme el-Makdisî’nin (ö.

<sup>101</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 134.

<sup>102</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 135.

<sup>103</sup> Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*; thk. Sâlim Muhammed Mahmûd eş-Şankîti (el-Medînetü'l-Münevvere: Mecma'ul-Melik Fehd Litibâati'l-Mushafi's-Şerif, 2014), 2/35.

<sup>104</sup> Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 135. Şaz kıraat konusunu tanım, tarihsel süreç, ilgili tartışmalar vb. açılardan çok boyutlu ele alan bir çalışma olarak bk. Mehmet Maşuk Acar, *Kıraat İlminde Şâz Meselesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023).

665/1267) değerlendirmesini<sup>105</sup> naklettikten sonra bu icmadan hareketle kıraat imamları arasındaki okuyuş ihtilafının yanlış anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Her bir imamın kıraatinin, üzerinde icma edilen kıraatlerden olduğunu, bu konuda imamlar arasında da icma olduğunu, imamların ihtilafının üzerinde icma edilen meşhur kıraatlerin sahihliği ve sübutu konusunda değil sahih olan kıraatlerdeki tercihlerini ifade ettiğini belirtirek<sup>106</sup> bu konudaki yanlış anlamaları bertaraf etmeye çalışır. Yedi kıraat imamını beldelerine nispetle sıralayan Saçaklızâde, Şâtübî'nin bu yedi imamın kıraatlerini zikretmekle yetindiğini, kıraatlerin yalnızca bu yedi imamla sınırlı olmadığını, buna ek olarak, kıraatleri meşhur ve sahih olarak kabul edilen üç imamın da bu listeye dahil edildiği bilgisini aktarmıştır.<sup>107</sup>

Kıraat ve tecvîd ilmi, ihtiva ettikleri konular bakımından birbirleriyle iç içe geçmiş iki ilimdir. Saçaklızâde, Kur'an ilimleri bağlamında her birini ayrı başlıklar altında incelediği kıraat ve tecvîd ilminin, ortak konulara sahip olmalarına rağmen aynı şey olarak düşünülmemesi gerektiğine dikkat çekerek aralarındaki farka işaret eder. Buna göre, kıraat ilmi, harfler ve harflerin sıfatları konusunda imamların ihtilafını bilmektir. Tecvîd ilmi ise, imamların kendi aralarındaki ihtilafa bakmaksızın harflerin sıfatlarının özünü bilmeyi amaçlar. Harflerle ilgili olarak, tecvîd ilminde 'tefhîmin ve terkîkin hakîkati şöyledir' şeklinde açıklama yapılırken, kıraat ilminde ise 'falanca harfi kalınlaştırdı, filanca inceltti' şeklinde izah edilir. Ayrıca, kıraat ilmi, tecvîd ilminin konuları olan idgâm, izhar, med, kasr, tefhîm ve terkîk gibi konularda harflerin sıfatlarını da içermektedir.<sup>108</sup>

Saçaklızâde, sahih kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmayacağını, hepsini nakletmenin farz-ı kifâye olduğunu, kıraat ve tecvîd ilminin Kur'an'la ilgili iki önemli ilim olduğunu vurgular. Döneminde Kur'an kıraatine ve tilâvetine gereken önemi göstermeyen bir takım zevatı eleştirerek konuyu nihayetlendirir.<sup>109</sup>

### Sonuç

İslâm filozofları ve âlimleri, farklı dönemlerde ilimlerin sınırlarını belirleme, aralarındaki ilişkileri tanımlama ve öğrenilmesi gereken öncelikli ilimleri öne çıkarmak amacıyla çeşitli ilimler tasnifleri yapmışlardır. Bu tasnifler, dönemlerin ilim anlayışlarına göre şekillenmiş; bazıları felsefî ilimleri, bazıları ise dinî ilimleri öncelikli olarak ele almıştır.

<sup>105</sup> Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû 'l-me'ânî min Hurzi 'l-emânî fi 'l-kurâ'âti 's-seb'* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981), 5.

<sup>106</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 136.

<sup>107</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 137.

<sup>108</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 138.

<sup>109</sup> Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 138.



Kimileri ise bu iki yaklaşımı birleştirerek daha kapsamlı tasnifler ortaya koymuştur. İslâm filozofları, ilk ilimler tasniflerinde kıraat ilmini bağımsız bir ilim olarak değerlendirmemişlerdir; bu, fıkıh ve kelâm dışındaki bazı diğer şer'î ilimler için de geçerlidir. Bu durum, filozofların metodolojik yaklaşımlarından kaynaklanmakta olup kıraat ilmine yönelik özel bir ihmalden ziyade genel bir tercih olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, kıraat ilminden bahseden tasniflerde bu ilim, naklî veya şer'î ilimler arasında sınıflandırılmıştır. Kıraat ilmine sadece ad olarak yer verenler olduğu gibi İbn Haldûn ve bazı âlimler bu alana dair ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Osmanlı döneminde kıraat ilmine, ilimler tasnifinde daha belirgin bir yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Molla Lutfi kıraat ilmini tanımlamış ve bu alandaki temel eserlerden bahsetmiştir. Taşköprizâde ve Saçaklızâde gibi âlimler ise kıraat ilminin yanı sıra tecvid, Resmü'l-Mushaf, vakf-ibtidâ, imâle-feth gibi alt disiplinleri de tasniflerine dahil ederek kıraat ilminin konumunu daha belirgin hale getirmişlerdir. Taşköprizâde, kıraat ilmini, sahih kıraat şartları, tevâtür ve yedi harf meselesi gibi başlıklarla ayrıntılı bir şekilde incelemiş, onu şer'î ilimler içinde sınıflandırmıştır. Saçaklızâde de kıraat ilmine aynı kategoride yer vermiş; tecvid ve mushaf yazımı gibi alt başlıkları detaylandırarak kıraat ilmine özel bir alan açmıştır. Saçaklızâde, kıraat ve onunla ilişkili ilimleri üç ana başlık altında incelerken, Taşköprizâde'nin bu konuda çok daha ayrıntılı bir sınıflandırma yaptığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, Saçaklızâde'nin tasnifinde tecvid ilmine öncelik verdiği, Taşköprizâde'nin ise kıraat ilmini öne çıkarmakla kalmayıp kıraatin temel meselelerine de değindiği görülmektedir. Araştırmada, kıraat ilminin İslâm ilimleri arasındaki önemine rağmen erken dönem tasniflerde yer almamasının felsefî etkiler ve metodolojik tercihlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, İbn Hazm, Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi âlimlerin eserlerinde kıraat ilmine yer vermeleri, sonraki dönemlerde bu ilmin tasniflerde daha fazla dikkate alınmasını sağlamıştır. Taşköprizâde ve Saçaklızâde gibi Osmanlı âlimlerinin ilimler tasnifine dair eserleri de kıraat ilminin İslâmî ilimlerin ayrılmaz ve temel bir bileşeni olarak ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur.

## Kaynakça

Acar, Mehmet Maşuk. *Kıraat İlminde Şâz Meselesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.

Akcan, Resul. “Mushaf İmlasına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Haziran 2021), 763-793. <https://doi.org/doi.org/10.17120/omuifd.908849>

Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.

Akpınar, Fuat. “Ebû'l Hasan el-Âmirî'nin İlimler Sınıflaması”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 20 (Aralık 2023), 166-183. <https://doi.org/10.55256/temasa.1352998>

Apaydın, Yasin. “Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (v. 1145/1732) İlimlere Bakışı: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme”. *Bilimname* 2/36 (2018), 189-212. <https://doi.org/10.28949/bilimname.455840>.

Arslan, Sami. *Molla Lütî' nin İlimlerin Tertibine Dair er-Risâle fi'l-'Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-'Arabîyye Adlı Eseri ve Haşiyesi: Metin-Tercüme-Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Bahadırov, Raik. “Ebû Abdullah el-Hârizmî ve Mefâtihu'l-'Ulûm Adlı Ansiklopedik Eseri Üzerine Birkaç Söz”. çev. Fegani Beyler. *Dört Öge* 11 (2017), 201-214.

Bakar, Osman. *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*. çev. Ahmet Çapku. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.

Barışan, Cemile. *İbn Haldun'un İslam Düşüncesindeki Arka Planı ve Mukaddime'nin İlimler Tasnifindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Bedir, Murteza. “İslâm Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldûn”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (Ocak 2006), 5-31.

Bircan, Hasan Hüseyin. “Fârâbî'nin İlimler Sınıflandırmasının Felsefi, Dini ve Aktüel Değeri”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/7 (Aralık 2022), 1-17.

Birişik, Abdülhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Çetintaş, İbrahim. *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Demir, Halis. “İlimler Tasnifi Literatürü Denemesi”. *Balukesir İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 48-89.

Demir, Tahsin. “Kadîm ve Cedîd Arasında İlimler: İzmirli İsmail Hakkı'nın Tasnîfu'l-'Ulûm Adlı Risalesi”. *Tanzimat Sonrası Türk Düşüncesinde İlimler Tasnifi*. ed. Ahmet Çapku. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.

Fazlıoğlu, İhsan. “İbnü'l-Ekfânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/22-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Fazlıoğlu, Şükran - Fazlıoğlu, İhsan. *İbnü'l-Ekfânî'nin Düşüncesinde Ahlâk, Siyaset ve Firâset*. İstanbul: Klasik, 2022.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.

Gökyay, Orhan Şaik - Özen, Şükrü. "Molla Lutfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/255-258. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen et-Tûnisî. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Ya'rub, 2004.

İbn Hazm, İbn Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *Merâtibü'l-'ulûm (Resâilü İbn Hazm el-Endelüsî içinde)*. Beyrut: el-Mevsû'atü'l-'Arabîyyetü ed-Dirâsetü ve'n-Neşr, 1983.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Sâlim Muhammed Mahmûd eş-Şankîfî. 6 Cilt. el-Medînetü'l-Münevver: Mecma'ul-Melik Fehd Litibâati'l-Mushafi's-Şerîf, 2014.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî. *et-Temhîd fi 'ilmi'l-tecvîd*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985.

İbnü'l-Ekfânî, Muhammed b. İbrâhîm b. Sâid el-Ensârî. *İrşâdu'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd fi envâ'i'l-'ulûm*. Abdülmün'im Muhammed Ömer. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.

Kallek, Cengiz. "Cevâmîü'l-Ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/440-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Koçinkağ, Mansur. "Kâdî Beyzâvî'ye (v. 685 / 1286) Göre İlimlerin Tasnifi ve Munîf fi Sinâ'ati't-Tarîf/Ta'rîfâtü'l-'Ulûm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 387.

Kutluer, İlhan. "Miftâhu's-Saâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/18-19. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Makdisî, Ebû Şâme. *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1981.

Meçin, Mahmut. "İhvân-ı Safâ'da Bilgi, Blim ve İlimlerin Sınıflandırılması". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2014), 427-457.

Mısırlı, Fatma Yasemin. *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızade Mehmed Mar'aşî'nin Tecvid ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Ötegen Cuma - Şeyda Naciye. *İlimlerin Tasnifinde Kıraat İlminin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Özdoğan, M. Akif. "Saçaklızâde Muhammed b. Ebi Bekr el-Mer-Aşî'nin Tertîbü'l-Ulûm Adlı Eseri Bağlamında İlimlerin Tasnifi". *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu 4-6 Ekim 2012*. 2/305-314. Kahramanmaraş: y.y., 2013.

Peker, Hidayet. "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 319-329.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî. *Tertîbü'l-'ulûm*. thk. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed. Beyrut: Daru'l-Beşâ'iru'l-İslâmiyye, 1988.

Sarıoğlu, Hüseyin. “Taşköprülü-zâde’de İlim ve Felsefe”. *Taşköprü’den İstanbul’a Osmanlı Bilim Tarihinde Taşköprülüzâdeler*. 51-64. Taşköprü: Taşköprü Belediyesi Yayınları, 2006.

Şenel, Cahid. “İbnü'l-Ekfânî’nin İrşâdü'l-kâsîd’da İlimler Sınıflandırması”. *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. ed. Müstakim Arıcı. 199-238. İstanbul: Klasik, 2019.

Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtı'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985.

Treiger, Alexander. “Al-Ghazali’s Classifications of the Sciences and Descriptions of the Highest Theoretical Science”. *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (Ocak 2011), 1-32.

Turgut, Ali Kürşat. “Ebû Hayyân Tevhîdî’nin İlimler Tasviri: Risâle Fi'l-Ulûm”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/2 (Haziran 2019), 525-551. <https://doi.org/10.61304/did.532765>.

Tülüce, Hüseyin Adem. “Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’de İlimler Tasnifi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2021), 542-556.

Türker, Ömer. “İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi”. *İlimleri Sınıflamak: İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. ed. Müstakim Arıcı. 63-91. İstanbul: Klasik, 2019.

Yıldırım, Ali. “İshâk Bin Hasan Tokadî’nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 165.

Yurtseven, Muhammet. “Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde’nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 351-381. <https://doi.org/doi.org/10.5281/zenodo.3904516>.

Yüksek, Muhammed İsa. *Kıraat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.